

THE RESTORATION OF THE BYZANTINE EMPIRE UNDER THE REIGN OF EMPEROR HERACLIUS I (610-641) AND THE OFFENSIVE AGAINST THE ARABS

Marius Telea

Assoc. Prof., PhD, "1 Decembrie 1918" University of Alba Iulia

Abstract: The Restoration of the Byzantine Empire under the Reign of Emperor Heraclius I (610-641) and the Offensive against the Arabs.

At the beginning of the VIIth century, the Byzantine Empire had to face a serious economic, political and financial crisis. After Emperor Mauricius was dethroned, the Empire was led by Phocas (602-610), a former centurion of Thracian origin belonging to the imperial army. On October 5th, 610, Phocas was turned over to Heraclius; the tyrant was beheaded and on the same day, Heraclius, the son of the exarch of Carthage, was crowned emperor by patriarch Sergius of Constantinople.

Heraclius' reign represented a decisive epoch in the process of transition from the universal Roman state to the medieval Greek empire, a process which had already started during the reign of Mauricius (582-602). The conception of universal state was anachronic in the new historical context at the beginning of the VIIth century. Therefore, it was necessary to have an action of reformation of the Byzantine state, which was initiated by Heraclius I and completed by his followers, taking into account the territorial changes suffered by the Empire and the battle for survival which Constantinople was fighting on two fronts: at the Danube, against the Slavs, and in the East, against the Arabs.

Keywords: Heraclius I, restoration, offensive, crisis, Arabs, fronts.

Introducere

Cele aproape cinci secole care au despărțit domnia lui Heraclius I (610-641) de dinastia Comnenilor formează perioada clasică a istoriei Imperiului Bizantin sau ceea ce istoricii numesc *Imperiul grec medieval*. Din punct de vedere teritorial au fost pierdute importante provincii ale

lumii romane: Egiptul, Siria, Palestina și Africa de Nord, dar s-a păstrat Asia Mică, care prezenta o mare coeziune pe plan geografic, economic, social, etnic și religios, având o structură social-economică aparte. De asemenea, Asia Mică și bazinul pontic au devenit, prin pierderea Egiptului, principalul grâнар al Bizanțului. Pe plan etnic Imperiul Bizantin a pierdut populațiile orientale de origine semitică, care nu fuseseră pe deplin elenizate și pe traco-romanii din Balcani, dobândind însă pentru prima dată o mare uniformitate etnică, majoritatea populației fiind formată din greci sau elemente alogene într-o fază avansată de elenizare. Totodată prin pierderea provinciilor orientale, locuite de grupurile religioase dizidente (monofiziții), Ortodoxia devine singura religie în Imperiu, conferind statului bizantin unitate și pe teren religios.

Cea mai profundă transformare a avut loc însă în structura societății bizantine, unde marea proprietate funciară și munca sclavagistă și-au pierdut din importanță, începând cu secolul al VII-lea, iar mica proprietate țărănească liberă devine baza socială a statului bizantin. Dar începând din secolele VIII-IX, printr-un proces de dizolvare a comunității rurale libere și datorită politicii fiscale abuzive a autorității imperiale, s-a ajuns la aservirea treptată a țărănimii de către aristocrația bizantină în curs de feudalizare, subminându-se astfel baza socială a statului. Pe această structură socială, proprie perioadei clasice a istoriei bizantine, s-a sprijinit și noua ordine administrativă, a cărei celulă de bază devine *thema*.

Transformările economice, sociale, administrative, etnice și religioase care au avut loc în această perioadă au reușit să regenereze statul bizantin, care a devenit apt să facă față cu succes gravelor probleme cu care s-a confruntat pe plan extern. Într-o primă etapă (630-843), Imperiul s-a aflat în defensivă la aproape toate granițele. Doar în Macedonia și Grecia continentală, urmașii lui Heraclius I și împărații dinastiei isauriene au reușit să limiteze într-o anumită măsură autonomia populațiilor de origine slavă, pregătind terenul pentru asimilarea lor. În următoarele două secole (843-1025), Imperiul a trecut la o puternică ofensivă pe toate fronturile, care a culminat cu perioada împăraților-soldați de la cumpăna secolelor X-XI, care au adus statul bizantin la întinderea sa maximă din această perioadă. Totuși, transformările din structura societății bizantine și marele efort material la care Imperiul a fost supus sub ultimii împărați macedoneni au provocat criza din secolul al XI-lea, care a marcat sfârșitul carierei de putere universală a Imperiului Bizantin.

1. Decăderea persană

Cele două mari puteri mondiale de până la sfârșitul secolului al VI-lea și începutul secolului al VII-lea erau Imperiul Roman și cel persan: primul va reuși să obțină în detrimentul celui de-al doilea o victorie decisivă, după care va fi și el învins de arabi. În primii ani ai domniei lui Heraclius I, perșii erau mai amenințători ca niciodată, cuceririle lor efemere anunțând parcă pe cele de mai târziu ale arabilor: în anul 612 ei se aflau la Antiohia; în anul 614 la Ierusalim, de unde au luat Sfânta Cruce a Mântuitorului; în anul 618 sau 619 ei ajung la Alexandria. Heraclius I a reluat ofensiva în anul 622 cu rezultate pozitive, în Armenia în anul 625, iar orașul Ninive l-a cucerit în anul 627. Heraclius I a impus condițiile noii păci, în urma căreia persanii au fost constrânși să restituie toate posesiunile lor anterioare. Împăratul s-a întors din această campanie victorios, a fost primit în triumf la Constantinopol în anul 629, aducând cu el și Sfânta Cruce a Mântuitorului care a fost furată și pe care a reșezat-o la Ierusalim. Tot acum Heraclius I și-a luat și titlul oficial de *basileus*¹. Noul titlu era de fapt: *pistos en Hristo basileus* (*rege care are credința în Hristos*), ca un fel de complement adus vechiului titlu tradițional roman, *imperator* sau *autocrator*. Schimbarea este semnificativă cu atât mai mult cu cât în terminologia politică curentă, putea fi interpretat ca o diminuare a demnității imperiale. Titlul de împărat aparținea unicului și universalului împărat în timp ce el avea mai mulți regi ai națiunilor, care revendicau o jurisdicție regională sau tribală². Schimbarea titlului imperial este interpretată ca un semn al noii conștiințe *elenice* a bizantinilor sau ca o imitare a titlului persan de *rege al regilor*. În realitate, factorul decisiv era faptul că *basileus* era un termen biblic și mesianic: în Noul Testament, Hristos este adevăratul și singurul *basileus* sau *rege*, chiar dacă suveranul Imperiului Bizantin, prin credința sa în Hristos se asocia slujirii împărătești a lui Hristos. Astfel, schimbarea reflecta mai întâi integrarea unei ideologii creștine teocratice, filozofiei politice romane oficiale. Pe viitor, titlul de *basileus* devenea privilegiul exclusiv al singurului și universalului suveran al Noii Rome, fiind refuzat acest titlu претенțiilor franci sau slavi³.

¹ *Basileus* desemna la început pe marele rege al Persiei. În titulatura bizantină a fost introdus în timpul lui HERACLIUS I, mai precis în urma victoriilor repurtate de acesta asupra sassanizilor, devenind din acest moment echivalentul latinului *imperator*.

² Georges OSTROGORSKY, *Avtocrator I Samodrzac*, în „GLASNIK SRPSKE AKADEMIJE”, CLXIV, Beograd, 1935, pp. 97-187. Titlul de *basileus* a fost folosit de HERACLIUS I într-o *novelă* din anul 629, cf. J. și P. ZEPOS, *Jus graeco-romanum*, vol. I, Atena, 1931, p. 36.

³ Astfel, împăratul combina două titluri, cel religios și cel secular, intitulându-se drept „*basileus care are credința în Hristos Dumnezeu și împărat al Romanilor*”.

Astfel, Heraclius I și-a asumat în teorie și în practică viziunea universală moștenită de la Constantin I (306-337), Teodosie I (379-395) și Iustinian I (527-565), conferindu-i totodată o dimensiune explicit religioasă. Această moștenire universală a fost păstrată și de succesorii săi precum Constantin al II-lea (641-668), care atunci când arabii amenințau Constantinopolul se gândea chiar la transferul capitalei în Italia. În anul 610, situația Imperiului era atât de tragică încât Heraclius I se gândea la o eventuală retragere la Cartagina, care părea mai sigură decât Constantinopolul. Triburile de slavi și de avari dețineau practic întreaga Peninsulă Balcanică, iar ofensiva persană continua. Antiohia și Damascul au fost cucerite în anul 613, iar cucerirea Ierusalimului, simbol al dominației creștine în Orient s-a produs în anul 614. Toate evenimentele dramatice care au avut loc pe perioada domniei sale, culminând cu apărarea capitalei în fața atacului persan din anul 626, salvată prin protecția icoanei Maicii Domnului, au constituit fondul politicii religioase a împăratului Heraclius I. Armatele bizantine au luptat cu succes, pentru apărarea și prezervarea Imperiului Roman universal.

Atât împăratul cât și patriarhul nu puteau însă neglija păstrarea unității religioase, amenințată de schisma dintre calcedonieni și monofiziți. Problema devenise crucială în zona situată între Armenia, Siria și Egipt, unde aveau loc bătălii decisive, nu numai pentru controlul teritorial și politic, dar și pentru viitorul populațiilor creștine orientale.

2. Marea ofensivă arabă

Până în secolul al VI-lea prezența celor două Imperii, cel persan și cel roman, rivale dar solidare, caracteriza Orientul Apropiat⁴. Mișcările de populații care s-au produs la periferia acestor Imperii au modificat uneori natura relațiilor dintre romani și sassanizi, fără a pune în pericol existența lor. Începând cu secolul al VI-lea lucrurile s-au schimbat, mai ales ca urmare a invaziilor popoarelor germanice în Occident, a expansiunii slave și a creșterii puterii arabe. De aceea, evenimentul cel mai important al secolului al VII-lea rămâne cel al cuceririlor arabe.

În momentul în care scena politică era dominată de lupta dintre romani și persanii sassanizi, Arabia a avut de suportat o transformare deosebit de importantă. Această schimbare s-a simțit mai mult pe plan ideologic, prin pătrunderea creștinismului monofizit moderat legat de Bizanț, a creștinismului nestorian și a iudaismului protejat de perși. Toate aceste religii erau

⁴ P. GOUBERT, *Byzance avant l'Islam*, t. I: *Byzance et l'Orient sous les successeurs de Justinien*, Paris, 1951.

prezente în Arabia, dar mai ales în sudul ei. Evreii reușiseră chiar să impună în această zonă un rege arab, convertit la iudaism în secolul al IV-lea d. Hr. În jurul anului 510, un rege adept al iudaismului militant a ajuns la putere și i-a persecutat pe creștini. La rândul său, Bizanțul a contraatacat prin intermediul statului creștin al Etiopiei. În urma unei revolte, la putere a ajuns un sclav pe nume Abraha, apărător al creștinismului, dar care oscila între cele două puteri. Apropierea sa de Bizanț și Etiopia a declanșat o contraofensivă persană, astfel încât pe la anul 600 d. Hr. armata persană a devenit stăpână în zona Yemenului. În această perioadă au prosperat unele centre comerciale precum Mecca, a cărei economie monetară exercita o influență dizolvantă asupra structurilor tribale și a valorilor tradiționale.

La moartea lui Mahomed, Imperiul Bizantin putem spune că se afla într-o poziție destul de confortabilă pe plan extern. După o dispută teribilă care a culminat în secolul al VII-lea cu cucerirea Egiptului, a Siriei și a Palestinei de către perși, Bizanțul condus de Heraclius I (610-641) părea să câștige definitiv confruntarea: sassanizii sunt respinși în spațiul lor tradițional, Mesopotamia și Iran, fără acces la mare, în timp ce bizantinii dețineau tot litoralul mediteranean, din Spania și până în Egipt, din Palestina și până în Italia. Din acest moment puterea Bizanțului părea imposibil de contestat, cu atât mai mult cu cât Persia va intra într-o perioadă de lupte intestine, care o vor împiedica să privească dincolo de frontiere. În mod simbolic, în anul 629, când Heraclius I a readus Sfânta Cruce la Ierusalim, după ce 15 ani mai înainte perșii au luat-o în capitala lor Ctesiphon, marchează un dublu program: acela al Romei tradiționale și acela al Imperiului romano-creștin născut în secolul al IV-lea, care tindea către dominația întregii lumii de către deținătorii adevărului. Spre deosebire de vechea Romă, Bizanțul învinsese definitiv singurul rival, iar în plus recuperase Sfânta Cruce cea care determinase victoria lui Constantin, primul împărat creștin.

Cu toate acestea, victoria din anul 629 rămânea mai degrabă aparentă decât reală. Chiar dacă Imperiul Bizantin reprezenta o forță militară, el era unit prin cultura romano-elenistică, avea reguli juridice moștenite din dreptul roman, iar unitatea religioasă era asigurată de creștinism. Această forță a cunoscut și unele slăbiciuni. Din punct de vedere militar, nenumăratele războaie cu perșii epuizaseră armata bizantină, iar unele provincii precum Siria și Egiptul erau menținute de garnizoane mult prea dispersate și fără sprijin financiar corespunzător. În privința administrației, încă din secolul al V-lea se înregistrează o transformare prea lentă, fără o eliminare rapidă a ramificațiilor complexe ale unui funcționariat foarte ierarhizat. Unitatea pe

plan cultural era asigurată de o așa-numită elită constantinopolitană care vorbea și scria în limba greacă, o sinteză între valorile elenistice și cele romane, păgâne și creștine, care impunea o imagine omniprezentă a Romei.

În aceste condiții, sub conducerea primilor suverani arabi, califii, supranumiți și ortodocși, (*rașhidun*) Abu-Bakr, Omar, Utman și Ali, Siria, Palestina și Egiptul, marcate de diviziunile pe care le-am pomenit, au trecut fără rezistență în mâinile noilor cuceritori, în timp ce vechiul Imperiu persan se va prăbuși. În anul 661, generalul Muawija a preluat puterea și a întemeiat o adevărată dinastie, aceea a Umayazilor, care va reuși să supună nordul Africii și Spania, lansându-se pe mare, cucerind Cipru și ajungând până la asediarea Constantinopolului.

Ofensiva asupra capitalei s-a desfășurat în mod simultan pe apă și pe uscat timp de 5 ani: din anul 673 până în anul 677. Împăratul Constantin al IV-lea (668-685) a rezistat, astfel încât arabii se vor întoarce în anul 677 în Siria. Acest moment a reprezentat o mare victorie pentru Constantin al IV-lea, cel care a oprit progresul fulminant al arabilor. Ceva mai târziu, între anii 693 și 698, întreaga Africă bizantină împreună cu Cartagina au trecut în mâinile musulmanilor⁵.

Concluzii

La urcarea pe tron a împăratului Heraclius I (610), statul bizantin se afla într-o situație critică, fiind măcinat de o profundă criză economică și financiară. Totodată, Imperiul Bizantin a suferit importante pierderi teritoriale. În această situație deosebit de dificilă, Biserica s-a substituit structurilor administrative ale statului conducând lupta împotriva slavilor și avarilor. Ca urmare a dislocării administrației provinciale, cel mai adesea episcopul era cel care conducea cetatea, o administra și o reprezenta. Domnia împăratului Heraclius I (610-641) a marcat începutul procesului de redresare a statului bizantin. Alături de împărat, Biserica, prin reprezentanții săi, s-a implicat activ în viața politică și socială a statului bizantin. De-a lungul întregii sale domnii, împăratul Heraclius I a avut parte de o susținere totală și necondiționată din partea patriarhului Serghie.

⁵ A. STRATOS, „Les frontières de l’Empire byzantin au cours du VII-e siècle”, în *Actes du XIV-e Congrès International des Etudes Byzantines*, tome II, Bucarest, 1975, p. 432.

BIBLIOGRAPHY:

1. GOUBERT, P., *Byzance avant l'Islam*, t. I: *Byzance et l'Orient sous les successeurs de Justinien*, Paris, 1951.
2. OSTROGORSKY, Georges, *Avtocrator I Samodrzac*, în „GLASNIK SRPSKE AKADEMIJE”, CLXIV, Beograd, 1935, pp. 97-187.
3. STRATOS, A., „Les frontières de l'Empire byzantin au cours du VII-e siècle”, în *Actes du XIV-e Congrès International des Etudes Byzantines*, tome II, Bucarest, 1975, pp. 421-434.
4. ZEPOS, J. și P., *Jus graeco-romanum*, vol. I, Atena, 1931.